

दशक सतरावा

॥ श्रीरामसमर्थ ॥

॥ श्रीमत् दासबोध ॥

दशक सतरावा : प्रकृति पुरुष

समास पहिला : प्रकृतिपुरुषनाम

॥ श्रीरामसमर्थ ॥

निश्चल ब्रह्मी चंचल आत्मा । सकलां पर जो परमात्मा ।

चैतन्य साक्षी ज्ञानात्मा । शङ्गुणैश्वरु ॥ १ ॥

सकल जगाचा ईश्वरु । म्हणौन नामें जगदेश्वरु ।

तयापासून विस्तारु । विस्तारला ॥ २ ॥

शिवशक्ती जगदेश्वरी । प्रकृतिपुरुष परमेश्वरी ।

मूलमाया गुणेश्वरी । गुणक्षोभिणी ॥ ३ ॥

क्षेत्रज्ञ द्रष्टा कूटस्त साक्षी । अंतरात्मा सर्वसाक्षी ।

सुद्धसत्त्व महत्त्व परीक्षी । जाणता साधु ॥ ४ ॥

ब्रह्मा विष्णु महेश्वरु । नाना पिंडी जीवेश्वरु ।

त्यास भासती प्राणीमात्रु । लहानथोर ॥ ५ ॥

देहदेउळामधें बैसला । न भजतां मारितो देहाला ।

म्हणौनि त्याच्या भेणें तयाला । भजती लोक ॥ ६ ॥

जे वेळेसी भजन चुकले । तें तें तेव्हां पळ्याडिलें ।

आवडीनें भजों लागले । सकळ लोक ॥ ७ ॥

जें जें जेव्हां आक्षेपिले । तें तें तत्काळचि दिधलें ।

त्रैलोक्यभजों लागलें । येणें प्रकरें ॥ ८ ॥

पांचा विषयांचा नैव्यद्य । जेव्हां पाहिजे तेव्हां सिद्ध ।

ऐसें न करितां सद्य । योग होती ॥ ९ ॥

जेणें काळें नैव्यद्य पावेना । तेणें काळें देव राहेना ।

भाग्य वैभवपदार्थ नाना । सांडून जातो ॥ १० ॥

जातो तों कळो देईना । कोणास ठाउकें होयेना ।

देवेंविण अनुमानेना । कोणास देव ॥ ११ ॥

देव पाहावयकारणें । देउळें लागती पाहाणें ।

कोठेंतरी देउळाच्या गुणें । देव प्रगटे ॥ १२ ॥

देउळें म्हणिजे नाना शरीरें । तेथें राहिजें जीवेश्वरे ।

नान शरीरें नाना प्रकारें । अनंत भेदें ॥ १३ ॥

चालतीं बोलतीं देउळें । त्यामधें राहिजें राउळें ।

जितुकीं देउळें तितुकीं सकळें । कळती पाहिजे ॥ १४ ॥

मछ कूर्म वाराह देउळें । भूगोल धरिला सर्वकाळें ।

कराळें विक्राळें निर्मळें । कितियेक ॥ १५ ॥

कित्येक देऊळीं सौख्य पाहे । भरतां आवयें सिंध आहे ।

परी तें सर्वकाळ न राहे । अशाश्वत ॥ १६ ॥

अशाश्वताचा मस्तकमणीं । जयाची येवढी करणी ।

दिसेना तरी काय जालें धनी । तयासीच म्हणावें ॥ १७ ॥

उद्भवोन्मुख होतां अभेद । विमुख होतां उदंड खेद ।

ऐसा अधोर्ध संवाद । होत जातो ॥ १८ ॥

सकळांचे मूल दिसेना । भव्य भारी आणी भासेना ।

निमिष्य येक वसेना । येके ठाडं ॥ १९ ॥

ऐसा अगाध परमात्मा । कोण जाणे त्याचा महिमा ।

तुझी लीळा सर्वोत्तमा । तूंच जाणसी ॥ २० ॥

संसार आलियाचें सार्थक । जेथें नित्यानित्यविवेक ।

येहलोक आणी परलोक । दोनीं साधिले ॥ २१ ॥

मननसील लोकांपासीं । अखंड देव आहिर्निर्शीं ।

पाहातां त्यांच्या पूर्वसंचितासी । जोडा नाहीं ॥ २२ ॥

अखंड योग म्हणोनि योगी । योग नाहीं तो वियोगी ।

वियोगी तोहि योगी । योगबलें ॥ २३ ॥

भत्यांची महिमा ऐसी । जे सन्मार्ग लावी लोकांसी ।

पोहणार असतां बुडतयासी । बुडों नेदावें ॥ २४ ॥

स्थूलसूक्ष्मत्वज्ञाडा । पिंडब्रह्मांडाचा निवाडा ।

प्रचित पाहे ऐसा थोडा । भ्रूमंडळीं ॥ २५ ॥

वेदांतीचें पंचिकर्ण । अखंड तयाचें विवर्ण ।

महांवाक्यें अंतःकरण । रहस्य पाहे ॥ २६ ॥

ये पृथ्वीमधेंविवेकी असती । धन्य तयांची संगती ।

श्रवणमात्रें पावती गती । प्राणीमात्र ॥ २७ ॥

सत्संग आणी सत्शास्त्रश्रवण । अखंड होतसे विवर्ण ।

नाना सत्संग आणी उत्तम गुण । परोपकाराचे ॥ २८ ॥

जे सद्कीर्तीचे पुरुष । ते परमेश्वराचे अंश ।

धर्मस्थापनेचा हव्यास । तेथेंचि वसे ॥ २९ ॥

विशेष सारासार विचार । तेणें होय जग्गोद्धार ।

संगत्यागें निरंतर । होऊन गेले ॥ ३० ॥

इति श्रीदासभोधे गुरुशिष्यसंवादे देवबलात्कारनाम समास
पहिला ॥

समास दुसरा : शिवशक्तिनिरूपण

॥ श्रीराम ॥

ब्रह्म निर्मल निश्चल । जैसें गगन अंतराल ।

निराकार केवल । निर्विकारी ॥ १ ॥

अंतचि नाही तें अनंत । शाश्वत आणी सद्बोधित ।

असंत नव्हे तें संत । सर्वकाल ॥ २ ॥

परब्रह्म तें अविनाश । जैसे आकाश अवकाश ।

न तुटे न फुटे सावकास । जैसे तैसें ॥ ३ ॥

तेथें ज्ञान ना अज्ञान । तेथें स्मरण ना विस्मरण ।

तेथें अखंड निर्गुण । निरावलंबी ॥ ४ ॥

तेथें चंद्र सूर्य ना पावक । नव्हे काळोखें ना प्रकाशक ।

उपाधीवेगळें येक । निरोपाधी ब्रह्म ॥ ५ ॥

निश्चळीं स्मरण चेतलें । त्यास चैतन्य ऐसें कल्पिलें ।

गुणासमत्वें जालें । गुणसाम्य ऐसें ॥ ६ ॥

गगनीं आली अभ्रछयाया । तैसी जाणिजे मूलमाया ।

उद्धव आणी विलया । वेळ नाही ॥ ७ ॥

निर्गुणीं गुणविकारु । तोचि शङ्गुणैश्वरु ।

अर्धनारीनटेश्वरु । त्यास म्हणिजे ॥ ८ ॥

आदिशक्ति शिवशक्ति । मुळीं आहे सर्वशक्ति ।

तेथेऊन पुढें नाना वेत्ती । निर्माण जाल्या ॥ ९ ॥

तेथून पुढें शुद्धसत्व । रजतमाचें गूढत्व ।

तयासि म्हणिजे महत्तत्त्व । गुणक्षोभिणी ॥ १० ॥

मुळीं असेचिना वेत्ती । तेथें कैची शिवशक्ती ।

ऐसें म्हणाल तरी चितीं । सावधान असावें ॥ ११ ॥

ब्रह्मांडावरून पिंड । अथवा पिंडावरून ब्रह्मांड ।

अधोर्ध पाहातां निवाड । कळों येतो ॥ १२ ॥

बीज फोडून आणिलें मना । तेथें फळ तों दिसेना ।

वाढत वाढत पुढें नाना । फळें येती ॥ १३ ॥

फळ फोडितां बीज दिसे । बीज फोडितां फळ नसे ।

तैसा विचार असे । पिंडब्रह्मांडीं ॥ १४ ॥

नर नारी दोनी भेद । पिंडीं दिसती प्रसिद्ध ।

मुळी नस्तां विशद । होतील कैसीं ॥ १५ ॥

नाना बीजरूप कल्पना । तींत काये येक असेना ।

सूक्ष्म म्हणोनि भासेना । येकायेकीं ॥ १६ ॥

स्थूलाचें मूल ते वासना । ते वासना आधीं दिसेना ।

स्थूलावेगळें अनुमानेना । सकळ कांहीं ॥ १७ ॥

कल्पनेची सृष्टीकेली । ऐसीं वेदशास्त्रें बोलिलीं ।

दिसेना म्हणोन मिथ्या केली । न पाहिजेत कीं ॥ १८ ॥

पडदा येका येका जन्माचा । तेथें विचार कळे कैचा ।

परंतु गूढत्वहा नेमाचा । ठाव आहे ॥ १९ ॥

नाना पुरुषांचे जीव । नाना स्त्रियांचे जीव ।

येकचि परी देहस्वभाव । वेगळाले ॥ २० ॥

नवरीस नवरी नलगे । ऐसा भेद दिसों लागे ।

पिंडावरून उमगे । ब्रह्मांडबीज ॥ २१ ॥

नवरीचें मन नवर्यावरी । नवर्याचें मन नवरीवरी ।

ऐसी वासनेची परी । मुळींहून पाहावी ॥ २२ ॥

वासना मुळींची अभेद । देहसमंधें जाला भेद ।

तुटतां देहाच समंध । भेद जेला ॥ २३ ॥

नरनारीचें बीजकारण । शिवशक्तीमधें जाण ।

देह धरितां प्रमाण । कळों आलें ॥ २४ ॥

नाना प्रीतीच्या वासना । येकाचें येकास कळेना ।

तिक्षण दृष्टीने अनुमाना । कांहींसें येतें ॥ २७ ॥
बालकास वाढवी जननी । हें तों नव्हे पुरुषाचेनी ।
उपाधी वाढे जयेचेनी । ते हे वनिता ॥ २६ ॥
वीट नाहीं कंटाळानाहीं । आलस्य नाहीं त्रास नाहीं ।
इतुकी माया कोठेंचि ना हीं । मातेगेगळी ॥ २७ ॥
नाना उपाधी वाढऊं जाणे । नाना मायेनें गोऊं जाणे ।
नाना प्रीती लाऊं जाणे । नाना प्रपंचाची ॥ २८ ॥
पुरुषास स्त्रीचा विश्वास । स्त्रीस पुरुषाचा संतोष ।
परस्परें वासनेस । बांधोन टकिलें ॥ २९ ॥
ईश्वरें मोठें सूत्र केलें । मनुष्यमात्र गुंतोन राहिलें ।
लोभाचें गुंडाळें केलें । उगवेना ऐसें ॥ ३० ॥
ऐसी परस्परें आवडी । स्त्रीपुरुषांची माहां गोडी ।
हे मुळींहून चालिली शेकडी । विवेकें पाहावी ॥ ३१ ॥
मुळीं सूक्ष्म निर्माण जालें । पुढें पष्ट दिसोन आलों ।
उत्पत्तीचें कार्य चाले । उभयतांकरितां ॥ ३२ ॥

मुळीं शिवशक्ती खरें । पुढें जालीं वधुवरें ।

चौर्यासि लक्ष विस्तारें । विस्तारली जे ॥ ३३॥

येथें शिवशक्तीचें रूप केलें । श्रोतीं मनास पाहिजे आणिलें ।

विवरलियांविण बोलिलें । तें वेर्थ जाणावें ॥ ३४ ॥

इति श्रीदासभोधे गुरुशिष्यसंवादे शिवशक्तिनिरूपणनाम
समास दुसरा ॥

समास तिसरा : श्रवणनिरूपण

॥ श्रीराम ॥

थांबाथांबा ऐका ऐका । आधींच ग्रंथ सोडूं नका ।

सांगितलें तें ऐका । सावधपणें ॥१॥

श्रवणामध्यें सार श्रवण । तें हें अध्यात्मनिरूपण ।

सुचित करून अंतःकर्ण । ग्रन्थामध्यें विवरावें ॥ २ ॥

श्रवणमननाचा विचार । निजध्यासें साक्षात्कार ।

रोकडा मोक्षाचा उधार । बोलोंचि नये ॥३॥

नाना रत्नें परीक्षितां । अथवा वजनें करितां ।

उत्तम सोनें पुटीं घालतां । सावधान असावे ॥ ४ ॥

नाना नाणीं मोजून घेणें । नाना परीक्षा करणें ।

विवेकी मनुष्यासी बोलणें । सावधपणें ॥ ५ ॥

जैसें लाखोलीचें धान्या निवडून वेंचितां होते मान्य ।

सगट मानितां अमान्य । देव क्षोभे ॥ ६ ॥

येकांतीं नाजुक कारबार । तेथें असावे अति तत्पर ।

त्याच्या कोटिगुणें विचार । अध्यात्मग्रन्थीं ॥ ७ ॥

काहिण्या कथा गोष्टी पवाड । नाना अवतारचरित्रें वाड ।

त्या समस्तांमध्ये जाड । अध्यात्मविद्या ॥ ८ ॥

गत गोष्टीस ऐकिलें । तेणें काये हातास आलें ।

म्हणती पुण्य प्राप्त जालें । परी तें दिसेना कीं ॥ ९ ॥

तैसें नव्हे अध्यात्मसार । हा प्रचितीचा विचार ।

कळतां अनुमानाचा संव्हार । होत जातो ॥ १० ॥

मोठे मोठे येऊन गेले । आत्म्याकरितांच वर्तले ।

त्या आत्म्याचा महिमा बोले । ऐसा कवणु ॥ ११ ॥

युगानयुगें येकटा येक । चालवितो तिनी लोक ।

त्या आत्म्याचा विवेक । पाहिलाच पाहावा ॥ १२ ॥

प्राणी आले येऊन गेले । ते जैसे जैसे वर्तले ।

ते वर्तणुकेचें कथन केलें । इछेसारिखें ॥ १३ ॥

जेथें आत्मा नाहीं दाट । तेथें अवघें सरसपाट ।

अत्म्याविण बापुडें काष्ठ । काये जाणे ॥ १४ ॥

ऐसें वरिष्ठ आत्मज्ञान । दुसरें नाहीं यासमान ।

सृष्टीमधेंविवेकी सज्जन । तेचि हें जाणती ॥ १५ ॥

पृथ्वीआणी आप तेज । याचा पृथिवीमध्येसमज ।

अंतरात्मा तत्वबीज । तें वेगळेंचि राहिलें ॥ १६ ॥

वायोपासून पैलिकडे । जो कोणी विवेकें पवाडे ।

जवळीच आत्मा सांपडे । त्या पुरुषासीं ॥ १७ ॥

वायो आकाश गुणमाया । प्रकृतिपुरुष मूलमाया ।

सूक्ष्मरूपें प्रचित येया । कठीण आहे ॥ १८ ॥

मायादेवीच्या धांदली । सूक्ष्मीम्कोण मन घाली ।

समजला त्यची तुटली । संदेहवृत्ती ॥ १९ ॥

मूळमाया चौथा देह । जाला पाहिजे विदेह ।

देहातीत होऊन राहे । धन्य तो साधु ॥ २० ॥

विचारें ऊर्ध्व चढती । तयासी च ऊर्ध्वगती ।

येरां सकळां अधोगती । पदार्थज्ञानें ॥ २१ ॥

पदार्थ चांगले दिसती । परी ते सर्वेचि नासती ।

अतो भ्रष्ट ततो भ्रष्ट होती । लोक तेणें ॥ २२ ॥

याकारळें पदार्थज्ञान । नाना जिनसीचा अनुमान ।

सर्व सांडून निरंजन । धुंडीत जावें । २३ ॥

अष्टांग योग पिंडदज्ञान । त्याहून थोर तत्त्वज्ञान ।

त्याहून थोर आत्मज्ञान । तें पाहिलें पाहिजे ॥ २४ ॥

मूळमायेचे सेवटीं । हरिसंकल्प मुळीं उठी ।

उपासनायोगें इठी । तेथें घातली पाहिजे ॥ २५ ॥

मन त्यापलिकडे जाण । निखळ ब्रह्म निर्गुण ।

निर्मल निश्चल त्याची खूण । गगनासारिखी ॥ २६ ॥

येथून तेथवरी दाटलें । प्राणीमात्रास भेटलें ।

पदार्थमात्रीं लिगटलें । व्यापून आहे ॥ २७ ॥

त्याऐसें नाहीं थोर । सूक्ष्माहून सूक्ष्म विचार ।

पिंडब्रह्माचा संहार । होतां कळे ॥ २८ ॥

अथवा पिंड ब्रह्मांड असतां । विवेकप्रलये पाहों जातां ।

शाश्वत कोण हें तत्वता । उमजों लागे ॥ २९ ॥

करून अवघा तत्वझाडा । सारासाराचा निवाडा ।

सावधपणें ग्रन्थ सोडा । सुखिनावें ॥ ३० ॥

इति श्रीदासभोधे गुरुशिष्यसंवादे श्रवणनिरूपणनाम समास
तिसरा ॥

समास चौथा : अनुमाननिरसन

॥ श्रीराम ॥

बहुत जनासी उपाये । वक्त्यास पुसतां त्रासों नये ।

बोलतां बोलतां अन्वर्ये । सांडूं नये ॥ १ ॥

श्रोत्यानें आशंका घेतली । तै तत्काळ पाहिजे फेडिली ।

स्वगोष्टीनें सगोष्टी पेंचली । ऐसें न व्हावें ॥ २ ॥

पुढें धरितां मागें पेंचला । मागें धरितां पुढें उडाला ।

ऐसा सांपडतचि गेला । ठाईं ठाईं ॥ ३ ॥

पोहणारचि गुचक्या खातो । जनास कैसा काढूं पाहातो ।

आशय लोकांच राहातो । ठाईं ठाईं ॥ ३ ॥

आपणचि बोलिला संव्हार । आपणचि बोलिजे सर्वसार ।

दुस्तर मायेचा पार । टाकिला पाहिजे ॥ ५ ॥

जें जें सूक्ष्म नाम ध्यावें । त्याचें रूप बिंबऊन द्यावें ।

तरीच वक्ता म्हणवावें । विचारवंत ॥ ६ ॥

ब्रह्म कैसें मूलमाया कैसी । अष्टधाप्रकृती शिवशक्ती कैसी ।

शङ्गुणेश्वराची स्थिति कैसी । गुणसाम्याची ॥ ७ ॥

अर्धनारीनटेश्वर । प्रकृतिपुरुषाचा विचार ।

गुणक्षोभिणी तदनंतर । त्रिगुण कैसे ॥ ८ ॥

पूर्वकक्ष कोठून कोठवरी । वाच्यांशलक्ष्यांशाची परी ।

सूक्ष्म नाना विचार करी । धन्य तो साधु ॥ ९ ॥

नान पाट्हाळीं पडेना । बोलिलेंचि बोलावेना ।

मौन्यगर्भ अनुमाना । आणून सोडी ॥ १० ॥

घडी येक विमल ब्रह्म । घडी येक सर्व ब्रह्म ।

द्रष्टा साक्षी सत्ता ब्रह्म । क्षण येक ॥ ११ ॥

निश्चल तेंचि जातें चंचल । चंचल तेंचि ब्रह्म केवल ।

नाना प्रसंगीं खळखळ । निवाडा नाही ॥ १२ ॥

चलतें आणी निश्चल । अवघें चैतन्यचि केवल ।

रूपें वेगळालीं प्रांजळ । कदापी बोलवेना ॥ १३ ॥

उगीच करी गथागोवी । तो लोकांस कैसें उगवी ।

नाना निश्चयें नाना गोवी । पडत जाते ॥ १४ ॥

भ्रमास म्हणे परब्रह्म । परब्रह्मास ह्मणे भ्रम ।

ज्ञातेपणाचा संभ्रम । बोलोन दावी ॥ १५ ॥

घाली शास्त्रांची दडपण । प्रचितिविण निरूपण ।

पुसों जातां उगाच सीण । अत्यंत मानी ॥ १६ ॥

ज्ञात्यास आणि पदार्थभिडा । तो काय बोलेल बापुडा ।

सारासाराचा निवाडा । जाला पाहिजे ॥ १७ ॥

वैद्यमात्रेची स्तुती करी । मात्रा गुण कांहींच न करी ।

प्रचितिविण तैसी परी । ज्ञानाची जाली ॥ १८ ॥

तेथें नाहीं सारासार । तेथें अवघा अंधकार ।

नाना परीक्षेचा विचार । राहिला तेथें ॥ १९ ॥

पाप पुण्य स्वर्ग नर्क । विवेक आणि अविवेक ।

सर्वब्रह्मीं काये येक । सांपडलें नाहीं ॥ २० ॥

पावन आणि तें पतन । दोनीं मानिलीं तत्समान ।

निश्चये आणि अनुमान । ब्रह्मरूप ॥ २१ ॥

ब्रह्मरूप जालें आघवें । तेथें काये निवडावें ।

आवघी साकरचि टाकावें । काये कोठें ॥ २२ ॥

तैसें सार आणि असार । अवघा जाला येकंकार ।

तेथें बळावळा अविचार । विचार कैचा ॥ २३ ॥

वंद्य निंद्य येक जालें । तेथें काये हाता आलें ।

उन्मत्त द्रव्यें जें भुललें । तें भलतेंच बोले ॥ २४ ॥

तैसा अज्ञान भ्रमें भुलला । सर्व ब्रह्म म्हणोन बैसला ।

माहांपापी आणि भला । येकचि मानी ॥ २५ ॥

सर्वसंगपरित्याग । अन्हासवा विषयेभोग ।

दोघे येकचि मानितां मग । काये उरलें ॥ २६ ॥

भेद ईश्वर करून गेला । त्याच्या वाचेन न वचे मोडिला ।

मुखामधें घांस घातला । तो अपानीं घालावा ॥ २७ ॥

ज्या इंद्रियास जो भोग । तो तो करी येथासांग ।

ईश्वराचें केलें जग । मोडितां उरेना ॥ २८ ॥

अवघी भ्रांतीची भुटाटकी । प्रचितिविण गोष्टी लटकी ।

वेड लागलें जे बटकी । ते भलतेंचि बोले ॥ २९ ॥

प्रत्ययज्ञाता सावधान । त्याचें ऐकाचें निरूपण ।

आत्मसाक्षात्काराची खूण । तत्काळ बाणें ॥ ३० ॥

वेडें वांकडे जाणाचें । आंधळें पाउलीं वोळखाचें ।

बाश्कळ बोलणें सांडावें । तमक जैसैं ॥ ३१ ॥

इति श्रीदासभोधे गुरुशिष्यसंवादे अनुमाननिर्णनाम समास
चौथा ॥

समास पांचवा : अजपानिरूपण

॥ श्रीराम ॥

येकवीस सहश्र सासैं जपा । नेमून गेली ते अजपा ।

विचार पाहातां सोपा । सकळ कांहीं ॥ १ ॥

मुखीं नासिकीं असिजे प्राणें । त्यास अखंड येणें जाणें ।

याचा विचार पाहाणें । सूक्ष्मदृष्टीं ॥ २ ॥

मुळीं पाहातां येक स्वर । त्याचा तार मंद्र घोर ।

त्या घोरहून सूक्ष्म विचार । अजपाचा ॥ ३ ॥

सरिगमपदनिस । सरि मात्रुका सायास ।

प्रथम स्वरें मात्रुकांस । म्हणोन पाहवें ॥ ४ ॥

परेवाचेहून आर्ते । आणि पश्यंती खालतें ।

स्वराचे जन्मस्थान तें । तेथून उठे ॥ ५ ॥

येकांतीं उगेंच बैसावें । तेथें हें समजोन पाहावें ।

अखंड घ्यावें सांडावें । प्रभंजनासी ॥ ६ ॥

येकांतीं मौन्य धरून बैसे । सावध पाहातां कैसैं भासे ।

सोहं सोहं ऐसे । शब्द होती ॥ ७ ॥

उच्चरेंविण जे शब्द । ते जाणावे सहजशब्द ।

प्रत्ययायेती परंतु नाद । कांहींच नाहीं ॥ ८ ॥

ते शब्द सांडून बैसला । तो मौनी म्हणावा भला ।

योगाभ्यासाचा गल्बला । याकारणें ॥ ९ ॥

येकांतीं मौन्य धरून बैसला । तेणें कोण शब्द जाला ।

सोहं ऐसा भासला । अंतर्यामीं ॥ १० ॥

धरितां सो सांडितां हं । अखंड चाले सोहं सोहं ।

याचा विचार पाहातं बहु । विस्तारला ॥ ११ ॥

देहधारक तितुका प्राणी । श्वेतजौंदिजादिक खाणी ।

स्वासोस्वास नस्तां प्राणी । कैसे जिती ॥ १२ ॥

ऐसी हे अजपा सकलासी । परंतु कळे जाणत्यासी ।

सहज सांडून सायासी । पडोंच नये ॥ १३ ॥

सहज देव असतवि असे । सायासैं देव फुटे नासे ।

नासिवंत देवास विश्वासे । ऐसा कवणु ॥ १४ ॥

जगदांतराचें दर्शन । सहज घडे अखंड ध्यान ।

आत्मइछेनें जन । सकळ वर्तती ॥ १५ ॥

आत्मयाचें समाधान । घडे तैसेंचि आशुन ।

सांडिलें फिटले समर्पण । तयासीच होये ॥ १६ ॥

अन्नपुरुष पोटीं वसती । तयास अवदानें सकळ देती ।

लोक आज्ञेमधें असती । आत्मयांचे ॥ १७ ॥

सहज देवजपध्यानें । सहज चालणें स्तुती स्तवणें ।

सहज घडे तें भगवान्नें । मान्य कीजे ॥ १८ ॥

सहज समजायाकारणें । नाना हटयोग करणें ।

परंतु येकायेकीं समजणें । घडत नाहीं ॥ १९ ॥

द्रव्य चुकतें दरिद्र येतें । तळीं लक्ष्मी वरी वर्ततें ।

प्राणी काये करील तें । ठाडकें नाही ॥ २० ॥

तळघरामधें उदंड द्रव्य । भिंतीमधें घातलें द्रव्य ।

स्तंभीं तुळवटीं द्रव्य । आपण मधें ॥ २१ ॥

लक्ष्मीमध्ये कंरंटा नांदे । त्याचें दरिद्र अधिक सांदे ।

नवल केलें परमानंदें । परमपुरुष ॥ २२ ॥

येक पाहाती येक खाती । ऐसी विवेकाची गती ।

प्रवृत्तिअथवा निवृत्ती । येणेंचि ज्ञायें ॥ २३ ॥

अंतरीं वसतां नारायेणें । लक्ष्मीस काये उणें ।

ज्याची लक्ष्मी तो आपणें । बळकट धरावा ॥ २४ ॥

इति श्रीदासभोधे गुरुशिष्यसंवादे अजपानिरूपणनाम समास
पांचवा ॥

समास सहावा : देहात्मनिरूपण

॥ श्रीराम ॥

आत्मा देहाअध्यें असतो । नाना सुखदुखें भोगितो ।

सेवटीं शरीर सांडून जातो । येकायेकीं ॥ १ ॥

शरीरीं शक्ति तारुण्यपणीं । नाना सुखें भोगी प्राणी ।

अशक्त होतां वृद्धपणीं । दुःखें भोगी ॥ २ ॥

मरावेना ऐसी आवडी । हातपाये खोडून प्राण सोडी ।

नाना दुःखें अवघडी । वृद्धपणीं ॥ ३ ॥

देहआत्मयांची संगती । कांहींयेक सुख भोगिती ।

चर्फडचर्फडून जाती । देहांतकाळीं ॥ ४ ॥

ऐसा आत्मा दुःखदायेक । येकांचे प्राण घेती येक ।

आणी सेवटीं निरर्थक । कांहींच नाहीं ॥ ५ ॥

ऐसा दों दिसांचा भ्रम । त्यास म्हणती परब्रह्म ।

नाना दुःखाचा संभ्रम । मानून घेतला ॥ ६ ॥

दुःखी होऊन चर्फडून गेले । तेथें कोण समाधान जालें ।

कांहींयेकसुख भोगिलें । तों सर्वेचि दुःख ॥ ७ ॥

जन्म दारभ्य आठवावें । म्हणिजे अवघें पडेल ठावें ।

नाना दुःख मोजावें । काये म्हणोनी ॥ ८ ॥

ऐसी आत्मयाची संगती । नाना दुःखें प्राप्त होती ।

दैन्यवाणे होऊन जाती । प्राणीमात्र ॥ ९ ॥

कांहीं आनंद कांहीं खेद । जन्मवरी पडिला समंध ।

नाना प्रकरें विरुद्ध । तडातोडी ॥ १० ॥

निद्राकाळीं ठेकुण पिसा । नाना प्रकारीं वळसा ।

नाना उपायें वळसा । त्यांस होये ॥ ११ ॥

भोजनकाळी माश्या येती । नाना पदार्थ उंदीर नेती ।

पुढें त्यांची हि फजिती । मारिं करिती ॥ १२ ॥

वा चामवा गोंचिड । गांधेलें कानटें उदंड ।

येकास येक चर्फड । दोहिकडे ॥ १३ ॥

विंचु सर्प वाग रिसें । सुसरी लांडिगे माणसास माणसें ।

पररुपें सुखसंतोषें । येकहि नाहीं ॥ १४ ॥

चौर्यासि लक्ष उत्पती । येकास येक भक्षिती ।

नाना पीडा दुःखणी किती । म्हणौन सांगावें ॥ १५ ॥

ऐसी अंतरात्म्याची करणी । नाना जीव दाटले धरणीं ।

परस्परें संहारणी । येकयेकांची ॥ १६ ॥

अखंड रडती । चर्फडिती । विवळविवळों प्राण देती ।

मूर्ख प्राणी त्यास म्हणती । परब्रह्म ॥ १७ ॥

परब्रह्म जाणार नाहीं । कोणास दुःख देणार नाहीं ।

स्तुती निंदा दोनी नाहीं । परब्रह्मीं ॥ १८ ॥

उदंड शिव्या दिधल्या । तितुवया अंतरात्म्यास लागल्या ।

विचार पाहतां प्रत्यया आल्या । येथातथ्य ॥ १९ ॥

धगडीचा बटकीचा लवंडीचा । गधडीचा कुतरीचा वोंगळीचा ।

ऐसा हिशेब सिव्यांचा । किती म्हणोनि सांगावा ॥ २० ॥

इतुकें परब्रह्मीं लागेना । तेथें कल्पनाचि चालेना ।

तडातोडीचें ज्ञान मानेना । कोणीयेकासी ॥ २१ ॥

सृष्टीमधेंसकळ जीव । सकळांस कैवें वैभव ।

याकारणें ठायाठाव । निर्मिला देवें ॥ २२ ॥

उदंड लोक बाजारीचे । जें जें आलें तें तें वेंचे ।

उत्तम तितुके भाग्याचें । लोक घेती ॥ २३ ॥

येणें न्यायें अन्न वसन । येणेंचि न्यायें देवतार्चन ।

येणेंचि न्यायें ब्रह्मज्ञान । प्राप्तव्यासारिखें ॥ २४ ॥

अवघेच लोक सुखी असती । संसार गोड करून नेती ।

माहाराजे वैभव भोगती । तें करंट्यास कैचें ॥ २५ ॥

परंतु अंतीं नाना दुःखें । तेथें होतें सगट सारिखें ।

पूर्वी भोगितीं नाना सुखें । अंतीं दुःख सोसवेना ॥ २६ ॥

कठिण दुःख सोसवेना । प्राण शरीर सोडिना ।

मृत्युदुःखसगट जना । कासाविस करी ॥ २७ ॥

नाना अवेवहीन जालें । तैसेंचि पाहिजे वर्तलें ।

प्राणीं अंतकाळीं गेलें । कासाविस हौनी ॥ २८ ॥

रूप लावण्य अवघें जातें । शरीरसामर्थ्य अवघें राहातें ।

कोणी नस्तां मरतें । आपटआपटों ॥ २९ ॥

अंतकाळ दैन्य दीन । सकळिकांस तत्समान ।

ऐसें चंचळ अवलक्षण । दुःखकारी ॥ ३० ॥

भोगून अभोक्ता म्हणती । हे तों अवघीच फजिती ।

लोक उगेच बोलती । पाहिल्याविण ॥ ३१ ॥

अंतकाळ आहे कठिण । शेरीर सोडिना प्राण ।

बराड्यासारिखें लक्षण । अंतकाळीं ॥ ३२ ॥

इति श्रीदासभोधे गुरुशिष्यसंवादे देहात्मनिरूपणनाम समास
सहावा ॥

समास सातवा : जगजीवननिरूपण

॥ श्रीराम ॥

मुळीं उदक निवळ असतें । नाना वल्लिमधें जातें ।

संगदोषें तैसें होतें । आंब्ल तिक्षण कडवट ॥ १ ॥

आत्मा आत्मपणें असतो । देहसंगें विकारतो ।

साभिमानें भरीं भरतो । भलतिकडे ॥ २ ॥

बरी संगती सांपडली । जैसी उंसास गोडी आली ।

विषवल्ली फांपावली । घातकी प्राणी ॥ ३ ॥

अठराभार वनस्पती । गुण सांगावे ते किती ।

नाना देहाचे संगती । आत्मयास होये ॥ ४ ॥

त्यामधें कोणी भले । ते संतसंगें निघाले ।

देहाभिमान सांडून गेले । विवेकबळें ॥ ५ ॥

उदकाचा नाशचि होतो । आत्मा विवेकें निघतो ।

ऐसा आहे प्रत्यय तो । विवेकें पाहा ॥ ६ ॥

ज्यास स्वहितचि करणें । त्यास किती म्हणौन सांगणें ।

हें ज्याचें त्यानें समजणें । सकळ कांहीं ॥ ७ ॥

आपला आपण करी कुडावा । तो आपला मित्र जाणावा ।

आपला नाश करी तो समजावा । वैरीऐसा ॥ ८ ॥

आपले।म् आपण अन्हित करावें । त्यास आडवें कोणें निघावें ।

येकांती जाऊन जीवें । मारी आपणासी ॥ ९ ॥

जो आपला आपण घातकी । तो आत्महत्यास पातकी ।

याकारणें विवेकी । धन्य साधु ॥ १० ॥

पुण्यवंतां सत्संगती । पापिष्ठां असत्संगती ।

गति आणि अवगती । संगतीयोगें ॥ ११ ॥

उत्तम संगती धरावी । आपली आपण चिंता करावी ।
अंतरी बरी विवरावी । बुद्धि जाणत्याची ॥ १२ ॥
इहलोक आणि परलोक । जाणता तो सुखदायेक ।
नेणत्याकरितां अविवेक । प्राप्त होतो ॥ १३ ॥
जाणता देवाचा अंश । नेणता म्हणिजे तो राक्षस ।
यामधें जें विशेष । तें जाणोन घ्यावें ॥ १४ ॥
जाणतां तो सकळां मान्य । नेणता होतो अमान्य ।
जेणेंकरितां होईजे धन्य । तेंचि घ्यावें ॥ १५ ॥
साक्षपी शाहाण्याची संगती । तेणें साक्षपी शाहाणे होती ।
आळसी मूर्खाची संगती । आळसी मूर्ख ॥ १६ ॥
उत्तम संगतीचें फल सुख । अद्धम संगतीचें फल दुःख ।
आनंद सांडुनियां शोक । कैसा घावा ॥ १७ ॥
ऐसें हें प्रगट दिसे । जनामधें उदंड भासे ।
प्राणीमात्र वर्ततसे । उभयेयोगें ॥ १८ ॥
येका योगें सकळ योग । येका योगें सकळ वियोग ।

विवेकयोगें सकळ प्रयोग । करीत जवे ॥ १९ ॥

अवचितें सांकडींत पडिलें । तरी तेथून पाहिजे निघालें ।

निघोन जातां जालें । परम समाधान ॥ २० ॥

नाना दुर्जनांचा संग । क्षणक्षणा मनभंग ।

याकारणें कांहीं रंग । राखोन जावें ॥ २१ ॥

शाहाणा येतून त्याच्या गुणें । पाहों जातां काये उणें ।

सुख संतोष भोगणें । नाना श्लाघ्यता ॥ २२ ॥

अतां लोकीं ऐसें आहे । सृष्टीमधेंवर्तताहे ।

जो कोणी समजोन पाहे । त्यास घडे ॥ २३ ॥

बहुरत्न वसुंधरा । जाणजाणों विचार करा ।

समजल्यां प्रत्ययो अंतरा- । मार्जी येतो ॥ २४ ॥

दुर्बळ आणि संपन्न । वेडें आणि वित्पन्न ।

हें अखंड दंडायमान । असतचि असे ॥ २५ ॥

येक भाग्यपुरुष मोडती । येक नवे भाग्यवंत होती ।

तैसीच विद्या वित्पती । होत जाते ॥ २६ ॥

येक भरे येक रिते । रिते मागुते भरते ।

भरतेहि रिते होते । काळांतरि ॥ २७ ॥

ऐसी हे सृष्टीचीवाली । संपत्ति दुपाखी साउली ।

वयेसा तरी निघोन गेली । हळुहळु ॥ २८ ॥

बाळ तारुण्य आपुले । वृधाप्यप्रचितीस आले ।

ऐसें जाणोन सार्थक केले । पाहिजे कोणियेके ॥ २९ ॥

देह जैसें केले तैसें होते । येतून केल्यां कार्ये साधते ।

तरी मग कष्टावे तें । काय निमित्त्य ॥ ३० ॥

इति श्रीदासभोधे गुरुशिष्यसंवादे जगजीवननिरूपणनाम
समास सातवा ॥

समास आठवा : तत्त्वनिरसन

॥ श्रीराम ॥

नाभीपासून उन्मेषवृत्ती । तेचि परा जाणजे श्रोतीं ।

ध्वनिरूप पश्यंती । हृदई वसे ॥ १ ॥

कंठापासून नाद जाला । मध्यमा वाचा बोलिजे त्याला ।

उच्चर होतां अक्षराला । वैखरी बोलिजे ॥ २ ॥

नाभिस्थानीं परा वाचा । तोचि ठाव अंतःकर्णाचा ।

अंतःकर्णपंचकाचा । निवाडा ऐसा ॥ ३ ॥

निर्विकल्प जें स्फुरण । उगेंच असतां आठवण ।

तें जाणावें अंतःकर्ण । जाणतीकळा ॥ ४ ॥

अंतःकर्ण आठवले । पुढें होये नव्हेसैं गमले ।

करूं न करूं ऐसें वाटले । तेंचि मन ॥ ५ ॥

संकल्प विकल्प तेंचि मन । जेणें करितां अनुमान ।

पुढें निश्चयो तो जाण । रूप बुद्धीचें ॥ ६ ॥

करीनचि अथवा न करी । ऐसा निश्चयोचि करी ।

तेचि बुद्धि हे अंतरीं । विवेकें जाणावी ॥ ७ ॥

जे वस्तुचा निश्चये केला । पुढें तेचि चिंतूं लागला ।

तें चित्त बोलित्या बोला । येथार्थ मानावें ॥ ८ ॥

पुढें कार्याचा अभिमान धरणें । हें कार्यें तों अगत्य करणें ।

ऐस्या कार्यास प्रवर्तणें । तोचि अहंकारु ॥ ९ ॥

ऐसें अंतःकर्णपंचक । पंच वृ तीमिळोन येक ।

कार्येभाणें प्रकारपंचक । वेगळाले ॥ १० ॥

जैक्षे पांचहि प्राण । कार्येभाणें वेगळाले जाण ।

नाहीं तरी वायोचें लक्षण । येकचि असे ॥ ११ ॥

सर्वाणीं व्यान नाभी समान । कंठी उदान गुदीं अपान ।

मुखीं नासिकीं प्राण । नेमस्त जाणावा ॥ १२ ॥

बोलिलें हें प्राणपंचक । आतां ज्ञानेंद्रियेंपंचक ।

श्रोत्र त्वचा चक्षु जिव्हा नासिक । ऐसीं हें ज्ञानेंद्रियें ॥ १३ ॥

वाचा पाणी पाद शिरून गुद । हे कर्मेन्द्रियें प्रसिद्ध ।

शब्द स्पर्श रूप रस गंध । ऐसें हें विषयपंचक ॥ १४ ॥

अंतःकर्ण प्राणपंचक । ज्ञानेंद्रियें कर्मेन्द्रिये पंचक ।

पांचवें विषयपंचक । ऐसीं हे पांच पंचकें ॥ १५ ॥

ऐसें हे पंचविस गुण । मिळोन सूक्ष्म देह जाण ।

याच कर्दम बोलिला श्रवण । केलें पाहिजे ॥ १६ ॥

अंतःकर्ण व्यान श्रवण वाचा । शब्द विषये आकाशाचा ।

पुढें विस्तार वायोचा । बोलिला असे ॥ १७ ॥

मन समान त्वचा पाणी । स्पर्श रूप हा पवनीं ।

ऐसे हे अडाखे साधुनी । कोठा करावा ॥ १८ ॥

बुद्धि उदान नयेन चरण । रूपविषयाचें दर्शन ।

संकेतें बोलिलें मन । घालून पाहिजे ॥ १९ ॥

चित्त अपान जिव्हा शिरून । रसविषये आप जाण ।

पुढें ऐका सावधान । पृथ्वीचेंरूप ॥ २० ॥

अहंकार प्राण घ्राण । गुद गंधविषये जाण ।

ऐसे केलें निरूपण । शास्त्रमते ॥ २१ ॥

ऐसा हा सूक्ष्म देहे । पाहातां होईजे निसंदेहे ।

येथें मन घालून पाहे । त्यासीच हें उमजे ॥ २२ ॥

ऐसें सूक्ष्म देहे बोलिलें । पुढें स्थूल निरोपिलें ।

आकाश पंचगुणें वर्तलें । कैसें स्थुलीं ॥ २३ ॥

काम क्रोध शोक मोहो भये । हा पंचविध आकाशाचा अन्वये ।

पुढें पंचविध वायो । निरोपिता ॥ २४ ॥

चळण वळण प्रासारण । निरोध आणि आकोचन ।

हें पंचविध लक्षण । प्रभंजनावें ॥ २५ ॥

क्षुधा त्रुषा आलस्य निद्रा मैथुन । हे तेजाचे पंचविध गुण ।

आतां पुढें आपलक्षण । निरोपिलें पाहिजे ॥ २६ ॥

शुक्लीत श्रोणीत लाल मूत्र स्वेद । हा पंचविध आपाचा भेद ।

पुढें पृथ्वीविशद । केली पाहिजे ॥ २७ ॥

अस्ति मांष त्वचा नाडी रोम । हे पृथ्वीचेपंचविध धर्म ।

ऐसे स्थूल देहाचें वर्म । बोलिलें असे ॥ २८ ॥

पृथ्वीआप तेज वायो आकाश । हे पांचाचे पंचविस ।

ऐसें मिळोन स्थूल देहास । बोलिजेतें ॥ २९ ॥

तिसरा देह कारण अज्ञान । चौथा माहांकारण ज्ञान ।

हे च्यारी देह निर्शितां विज्ञान । परब्रह्म तें ॥ ३० ॥

विचारें चौदेहावेगळें केलें । मीपण तत्वासरिसें गेलें ।

अनन्य आत्मनिवेदन जालें । परब्रह्मीं ॥ ३१ ॥

विवेकें चुकला जन्म मृत्य। नरदेहीं साधिलें महत्कृत्य।

भक्तियोगें कृत्यकृत्य। सार्थक जालें ॥ ३२ ॥

इति श्री पंचीकर्ण। केलेंचि करावें विवर्ण।

लोहाचें जालें सुवर्ण। परिसाचेनयोगें ॥ ३३ ॥

हाहि दृष्टांत घडेना। परिसाचेन परीस करवेना।

शरण जातां साधुजना। साधुच होइजे ॥ ३४ ॥

इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवाअदे तत्त्वनिरूपणनाम समास
आठवा ॥

समास नवना : तनुचतुष्टयनिरूपण

॥ श्रीराम ॥

स्थूल सूक्ष्म कारण माहाकारण। ऐसे हे चत्वार देह जाण।

जागृति स्वप्न सुषुप्ति पूर्ण। तुर्या जाणावी ॥ १ ॥

विश्व तैजस प्राज्ञ। प्रत्यगात्मा हे अभिमान।

नेत्रस्थान कंठस्थान हृदयस्थान। मूर्धनी ते ॥ २ ॥

स्थूलभोग प्रवृत्तभोग । आनंदभोग आनंदावभासभोग ।

ऐसे हे चत्वार भोग । चौदेहाचे ॥ ३ ॥

अकार उकार मकार । अर्धमात्रा तो ईश्वर ।

ऐस्या मात्रा चत्वार । चौदेहाच्या ॥ ४ ॥

तमोगुण रजोगुण । सत्वगुण शुद्धसत्वगुण ।

ऐसे हे चत्वार गुण । चौदेहाचे ॥ ५ ॥

क्रियाशक्ति द्रव्याशक्ति । इच्छाशक्ति ज्ञानशक्ति ।

ऐशा चत्वार शक्ति । चौदेहाच्या ॥ ६ ॥

ऐसीं हे बतिस तत्वे । दोहींचीं पन्नास तत्वे ।

अवधीं मिलोन ब्यासि तत्वे । अज्ञान आणी ज्ञान ॥ ७ ॥

ऐसीं हे तत्वे जाणावीं । जाणोन माइक वोळखावीं ।

आपण साक्षी निरसावीं । येणें रितीं ॥ ८ ॥

साक्षी म्हणिजे ज्ञान । ज्ञानें वोळखावें अज्ञान ।

ज्ञानाज्ञानाचें निर्शन । देहासरिसें ॥ ९ ॥

ब्रह्मांडीं देह कल्पिले । विराट हिरण्यगर्भ बोलिले ।

ते हे विवेकें निर्शले । आत्मज्ञानें ॥ १० ॥

आत्मानात्माविवेक करितां । सारासारविचार पाहतां ।

पंचभूतांची माझक वार्ता । प्रचित आली ॥ ११ ॥

अस्ति मांष त्वचा नाडी रोम । हे पांचहि पृथ्वीचे गुणधर्म ।

प्रत्यक्ष शरीरीं हें वर्म । शोधून पाहावें ॥ १२ ॥

शुक्लीत श्रोणीत लाल मूत्र स्वेद । हे आपाचे पंचकभेद ।

तत्त्वे समजोन विशद । करून घावीं ॥ १३ ॥

क्षुधा त्रुषा आलस्य निद्रा मैथुन । हे पांचहि तेजाचे गुण ।

या तत्त्वांचें निरूपण । केलेंचि करावें ॥ १४ ॥

चळण वळण प्रासारण । निरोध आणि आकोचन ।

हें पंचहि वायोचे गुण । श्रोतीं जाणावे ॥ १५ ॥

काम क्रोध शोक मोहो भये । हा आकाशाचा परिपाये ।

हें विवरल्याविण काये । समजों जाणें ॥ १६ ॥

असो ऐसें हें स्थूल शरीर । पंचविस तत्त्वांचा विस्तार ।

आतां सूक्ष्मदेहाचा विचार । बोलिजेल ॥ १७ ॥

अंतःकर्ण मन बुद्धि चित्त अहंकार । आकाशपंचकाचा विचार ।

पुढें वायो निरोत्तर । होऊन ऐका ॥ १८ ॥

व्यान समान उदान । प्राण आणी अपान ।

ऐसे हे पांचहि गुण । वायोतत्वाचे ॥ १९ ॥

श्रोत्र त्वचा चक्षु जिह्वा घ्राण । हें पांचहि तेजाचे गुण ।

आतां आप सावधान । होऊन ऐका ॥ २० ॥

वाचा पाणी पाद शिरून गुद । हे आपाचे गुण विशद ।

आतां पृथ्वीविशद । निरोपिली ॥ २१ ॥

शब्द स्पर्श रूप रस गंध । हे पृथ्वीचेगुण विशद ।

ऐसे हे पंचवीस तत्वभेद । सूक्ष्मदेहाचे ॥ २२ ॥

इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवाअदे तनुचतुष्टयेनाम समास
नववा ॥

समास दहावा : टोणपसिद्धलक्षण

॥ श्रीराम ॥

आवर्णोदकीं हटकेश्वर । त्यास घडे नमस्कार ।

महिमा अत्यंतचि थोर । तया पाताळलिंगाचा ॥ १ ॥

परंतु तेथें जाववेना । शरीरें दर्शन घडेना ।

विवेकें आणावें अनुमाना । तया ईश्वरासी ॥ २ ॥

सातां समुद्रांचे वेडे । उदंड भूमिपैलिकडे ।

सेवटीं तुटले कडे । भूमंडळाचे ॥ ३ ॥

सात समुद्र बोलांडावे । तेथें जाणें कैसें फावे ।

म्हणोन विवेकी असावे । साधुजन ॥ ४ ॥

जें आपणास नव्हे ठावें । तें जाणतयास पुसावें ।

मनोवेगें तनें फिरावें । हें तों घडेना ॥ ५ ॥

जें चर्मदृष्टीस नव्हे ठावें । तें ज्ञानदृष्टीनें पाहावें ।

ब्रह्मांड विवरोन राहावें । समाधानें ॥ ६ ॥

मध्यें आहे भूमीचें चडल । म्हणौन आकाश आणि पाताळ ।

तें चडल नस्तां अंतराल । चहुंकडे ॥ ७ ॥

तयास परब्रह्म म्हणावें । जें उपाधीवेगळें स्वभावें ।

जेथें दृश्यमायेच्या नांवें । सुन्याकार ॥ ८ ॥

दृष्टीचें देखणें दृश्य । मनाचें देखणें भास ।

मनातीत निराभास । विवेकें जाणावें ॥ ९ ॥

दृश्य भास अवघा विघडे । विवेक तेथें पवाडे ।

भ्रमंडळीं ज्ञाते थोडे । सूक्ष्मदृष्टीचे ॥ १० ॥

वाच्यांश वाचेनें बोलावा । न बोलतां लक्ष्यांश जाणावा ।

निर्गुण अनुभवास आणावा । गुणाचेनयोगें ॥ ११ ॥

नाना गुणास आहे नाश । निर्गुणतें अविनाश ।

ढोबळ्याहून विशेष । सूक्ष्म देखणें ॥ १२ ॥

जें दृष्टीस न पडे ठावें । तें ऐकोन जाणावें ।

श्रवणमननें पडे ठावें । सकळ कांहीं ॥ १३ ॥

अष्टधेचे जिनस नाना । उदंड पाहातां कळेना ।

अवघें सगट पिटावेना । कोणियेकें ॥ १४ ॥

सगट सारिखी स्थिती जाली । तेथें परीक्षाच बुडाली ।

चविनटानें कालविलीं । नाना अन्नें ॥ १५ ॥

टोणपा नव्हे गुणग्राहिक । मुखास कळेना विवेक ।

विवेक आणि अविवेक । येकचि म्हणती ॥ १६ ॥

उंच नीच कळेना ज्याला । तेथें अभासचि बुडाला ।

नाना अभ्यासें प्राणियाला । सुटिका कैंची ॥ १७ ॥

वेड लागोन जालें वोंगळ । त्यास सारिखेंच वाटे सकळ ।

तें जाणावें बाश्कळ । विवेकी नव्हेती ॥ १८ ॥

ज्यास अखंड होतो नाश । त्यासीच म्हणती अविनाश ।

बहुचकीच्या लोकांस । काये म्हणावें ॥ १९ ॥

ईश्वरें नाना भेद केले । भेदें सकळ सृष्टीचाले ।

आंधळे परीक्षवंत मिळाले । तेथें परीक्षा कैंची ॥ २० ॥

जेथें परीक्षेचा अभाव । तो टोणपा समुदाव ।

गुणचि नाहीं गौरव । येईल कैचें ॥ २१ ॥

खरें खोटें येकचि जालें । विवेकानें काय केलें ।

असार सांडून सार घेतलें । साधुजनीं ॥ २२ ॥

उत्तम वस्तूचि परीक्षा । कैसी घडे नतद्रक्षा ।

दीक्षाहीनापार्सी दीक्षा । येईल कैची ॥ २३ ॥

आपलेन वोंगळपणें । दिशाकरून शौच्य नेणे ।

वेद शास्त्रें पुराणें । त्यास काये करिती ॥ २४ ॥

आधीं राखावा आचार । मग पाहावा विचार

आचारविचारें पैलपार । पाविजेतो ॥ २५ ॥

जे नेमकास न कळे । तें बश्कळास केवी कळे ।

डोळस ठकती आंधळे । कोण्या कामाचे ॥ २६ ॥

पापपुण्य स्वर्ग नर्क । अवघेंच मानिलें येक ।

विवेक आणी अविवेक । काये मानावें ॥ २७ ॥

अमृतविष येक म्हणती । परी विष घेतां प्राण जाती ।

कुकर्में होते फजिती । सत्कर्में कीर्ति वाढे ॥ २८ ॥

इहलोक आणि परलोक । जेथें नाहीं साकल्प विवेक ।

तेथें अवघेच निरार्थक । सकळ कांहीं ॥ २९ ॥

म्हणौन संतसंगेंचि जावें । सत्शास्त्रचि श्रवण करावें ।

उत्तम गुणास अभासावें । नाना प्रयेत्नें ॥ ३० ॥

इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे टोणपसिद्धलक्षणनाम समास
दहावा ॥

॥ दशक सतरावा समाप्त ॥
